

ACC. N:R M. 9162:1-13

Landskap: Småland Upptecknat av: folkskoll. G. A. Hartman
Härad: S. Möre Adress:
Socken: Visseljärda Berättat av:
Uppteckningsår: 1943 Född år i

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Konkreta jul seder. s. 1-8
Julgranen. s. 9-13.

L. u. F. 34
H. B. 17.

ACC. N:R M. 9162:1.

1

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

KONKRETA JULSEDER.

För att i huvudsak följa frågelistan börjar jag med att svara, att varken Advent eller Lucia firas i min familj och veterligen ej heller på andra ställen ute i byarna men ganska troligt hos en och annan i samhällena i socknen. Lucia firas i stället av föreningar i syfte att förtjäna pengar till verksamheten, oftast som ett programnummer bland övriga attraktioner vid fester. (nr 1 och 2).

Angående sedvänjor i min barndom - för omkring 50 år sedan - så voro förberedelserna för julfirandet den tiden omständligare än nu, beroende på att man då hade naturhushållning i högre grad. Vid sagda tidpunkt skulle det tillredas en myckenhet mat, som räckte för lång tid framåt. Bl. a. hörde jag talas om en bondfamilj i min hemby, där man bakade 13 brödbak i stor ugn (vanligt bröd, limpor), och att det räckte till påsk. Julen räckte då vad bröd beträffar "till påsk". Men så voro de sista kakorna så blixtrande hårda, att man inte kunde skära brödet på vanligt sätt utan fick hugga sönder det med yxa! Julstöket var ungefär som nu, utom bak, slakt samt rengöring. Då bryggdes

ACC. NR M. 9162:2

2

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

bruggdes utmärkt öl av hemmamältat malt av egen kornodling, men
ljusstöpning har jag ingen hågkonst av. Man använde stearinljus så-
som nu. Men konsten att stöpa ljus kunde man den tiden, dels med form
och dels genom neddoppning av vekarna i talgkaret (en vanlig smörkär-
na av trä utav gamla typen). Och julved högs det i massor, så att
man slapp att ha bekymmer för den saken hela helgen. "Jul i spisen"
fick man av den stora brasan i den stora öppna spisen. Julbadet var
vanligt: det togs i köket i en balja i tur och ordning av familjens
medlemmar, och så kom helgdagsstassen på. Far och mor samt event. tjä-
nare badade sist, då de hade bestyr i ladugården julaftonen. Julupp-
köpen voro inte något större problem den tiden, då man mest redde sig
med det man hade innantagandes. I närmaste handelsbod köptes kaffe,
socker, vetemjöl o.a. i småpartier. Bönderna odlade då inte vete utan
i stället korn, och av kornmjöl bakades såväl bröd som "kakor" till
vardags. Men vid jul måste det vara "vittmjöl". Somliga köpte bagar-
bullar och skorpor, ty det gick ett par gummor omkring och sålde dy-
likt. Hembak var dock vanligast. Brännvin och konjak måste också hö-
ra till julen, och detta köptes i Karlskrona, dit det var omkring 5

ACC. NR M. 9162:3.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

mil. Man körde dit landvägen och hade då med sig fläsk och kött, ägg och smör. Man tog ibland gemensamt för byn hem ett ankare brännvin, och sedan "byttes" innehållet en kväll. Man mätte då med en liten butelj, så det skulle bli en smakeskvätt över efter väl förrättad delning. Tidigare hämtade man råbrännvin på Kvrkeby bränneri (beläget i Vissefjärda) samt delade ett fat om 200 kannor. Men det är att märka, att de 15-20 kannorna per hushåll inte voro avsedda att konsumeras endast vid jul - det var ju bortåt 40 liter per hushåll - utan skulle räcka hela året ända till nästa julproviantering. En kanna dylikt brännvin sades kostat endast 1:25! Äkta kaffe köptes i små partier, likaså socker, ty man hade ont om pengar, och i synnerhet sockret var dyrt om man räknar efter penningvärdet då.

Min mor berättade att i hennes hem (en bondgård i Blekinge nära gränsen till Vissefjärda) slaktade man i hennes barndom, alltså för omkr. 75 år sedan, två grisar till jul samt en stut eller kviga, och detta sovlet skulle sedan räcka för året. Man slaktade dock inte ^{slakt} till jul utan en månad före, så att sovlet var salt, då man tog till det. Morfar ville alltid ha "förlager", så att det nyslaktade inte fick

ACC. N:R M. 9162:4LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

tas till: ett år gammalt skulle åtminstone fläsket vara. Då blev det drygt att hushålla med. Det färska var odrygt och inte bra för magen, ansågs det! (nr 3).

Under barndomens jular i mitt hem - en mindre bondgård i Vissefjärda - smyckades inte stugan något särskilt varken ute eller inne, men rent och snyggt skulle det vara, ljus och varmt och med mycken och god mat av alla slag. Till fåglarna sattes upp kärvar, vanligen i den stora astrakanen vid gavelfönstren, så man kunde ha utkik på fåglarna. Samma gör man fortfarande. (nr 4).

I mitt barndomshem brukade vi ha julhögar. Mor bakade var sin kaka bröd av siktat rågmjöl ("sävat bröd", av "sävat" = siktat), och i julhögen fanns det även vetebröd av olika format, pepparkakor samt mest efterlängtat: julakakor (hästar, herrar och fruor, grisar och bockar osv.), och samvetsgrant gömde vi det mesta av julhögens innehåll till efter Knut. Julakakorna ställdes upp i fönstren som en prydnad. Även dessa ätos samvetsgrant opp, sedan julen tagit slut och man åter måste ta till "den grova kakan och den stora slagan". Nu tror jag ej att seden med julhögar lever kvar allmänt, och i mitt nuvarande hem

ACC. NR M. 9162:5LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

praktiseras det inte. Angående maträtterna förr och nu kan sägas, att skillnaden inte är så stor: i min barndom dracks kaffet i skymning- en med hembakat till, sedan var det att dansa kring granen (angående julgranen se särskilda svar!). Kvällsmålet bestod av lutfisk och ris- grynsgröt, korv och sylta, stek och potatis, öl och renat dracks m.m. I många hem då hade man också ärtvälling, så tjock att skeden "stod rak". Nu ha vi dukat med ljus på bordet, bordlöpare, skålar med mossor och lingonris, i vilka placerats små ljus, girlander i taket, hängjor- da av kulört silkepapper eller köpta färdiga. Efter badet på f.m. gör man sig i ordning (julgranen har dagen förut huggits i skogen), och sen vid 1-tiden på dagen doppas i grytan. Den seden är icke van- lig i min ort utan ha vi infört den och anse doppet för nästan höjd- punkten julafton. Vi dricka så kaffe i skymningen, tända granen, äta gotter - sedan först tomten varit med julklappar - sedan julmålet eller middagen vid 8-9 på kvällen och så återigen gotter senare. Om man skall till ottan, så blir det att lägga sig tidigare än annars. "Tomte" var jag själv, när barnen voro små, nu gläder någon annan barnbarnen genom att agera tomte. I mitt barndomshem hade vi ingen

ACC. NR M. 9162:6.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

tomte utan event. julklappar utdelades direkt av givarna. För öv-
rigt hade man inga julklappar i de övriga bondgårdarna för c:a 50
år sedan, utan det var mina syskon, som införde seden i mitt barndoms-
hem. De gingo i skolor i Kalmar och Växjö ^{och} torde således för min hem-
by ha varit pionjärer för julklappsseden. Nu är den allmän överallt,
och tomte håller man sig med i varje familj! (nr 5, 7, 8, 10).

Jullekarna äro väl nu inte så allmänt förekommande som förr, ty
man har ju radio, julböcker och -tidningar, men gissa nötter gör man
ju i alla fall. (11).

Förr hade man alltid ljus i fönstren, så att då man åkte till
julottan, strålade stugorna i full belysning. En del ha bibehållit se-
den, men i kristiden med dess brist på ljus är naturligt nog ekläre-
ringen svagare än eljest (12).

Man håller fortfarande strängt på att juldagen skall vara en
hemmets dag. Man skall varken göra bjudning själv eller gå bort på be-
sök. Vanligen, om man varit på julottan åtminstone, är man sömning och
trött samt sover igen det förlorade, äter och dåsar. Först på annanda-
gen kan man utan att skämmas göra visiter. (13).

ACC. NR M. 9162:7.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Knut-dagen var julens final:då sopade man ut julen. Det händer ibland nu,att det kommer några utklädda barn,som kommer och sopar, och då måste man ge dem pengar eller godsaker.Men seden är inte allmän,och i min barndom förekom den inte i denna trakt.(13).

Sedan min barndom minns jag att det var en allmän sed att "titta i fönstren". Pojkar och flickor och även äldre smögo sig till grannarnas hus för att se och höra,vad de hade för sig,särskilt i julens tid.Men blev man upptäckt,var det att ha snabba fötter,för det var en oskriven lag,att det då vankades "dalj". I värsta fall var det att slänga av sig träskorna,saktsamma om det gick att få tag i dem igen.Seden försvann, sedan det blev allt vanligare att sätta rullgardiner för fönstren.

Om man bortser från doppa i grytan,tomte,köpvaror,färskmat och lite annat,som nu äro ingredienser i julfirandet,så går firandet av denna den största av våra högtider till på i stort sett samma sätt som för en generation sedan. Julkalasen äro väl för tillfället ej så vanliga av kända skäl,men de återkomma kanske då tiderna åter bli normala.

ACC. NR M. 9162:8.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

I min familj ha vi inga tjänare, men i mitt barndomshem hade vi såväl piga som dräng. De skulle naturligtvis vara med om julfirandet precis som övriga medlemmar av familjen: julhögar och julklappar kommo även dem till del. Vår torpare skulle också vid jul begåvas av far och mor: julhögar till barnen - det blev många, för stugan deras rymde 12 stycken - samt smakprov på sovel av alla slag, bakverk och juldricka, mjölk m.m. Antingen körde far ut med sakerna till torpet eller om det var snö några av oss barn, och någon gång minns jag att två-tre av torparbarnen infunno sig med säckar och korgar för att hämta "julakosten". Då blevo de naturligtvis - eftersom det till på köpet var julafton, och ingen fick gå ut med julen - inbjudna på kaffe med dopp, och de fingo av alla sorter. De kakor, som inte orkades med, fingo de stoppa i "lomman" med sig hem till syskonen. Det var en vacker sed av jordägaren att i julens tid se till de underlydande, och jag kommer särskilt ihåg, att denna välvilja icke inskränkte sig till jul utan när som helst, då det behövdes ett handtag, och det kan man ju tänka sig behövdes, då stugan var full av barn. Även i mitt hem voro vi 12 syskon, så man behövde inte befara, att man inte räckte till att dansa i ring kring granen!-(14).

ACC. NR M. 9162:9.LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIVJULGRANEN.

3) När julgranen först började användas i västra Vissefjärda var omkring 1890, men det dröjde många år efteråt, innan den helt slagit igenom som en oundgänglig del vid firandet av julen. I min hemby voro vi i mitt barndomshem de första, som började använda julgran. Mina äldre syskon kommo hem från sina studier i grannstäderna samt yrkade på att vi skulle ha gran. Förut hade man s.k. ljuskronor, hemgjorda av ståltråd med anordning för fastsättande av ljus, stora, och ståltråden var omvirad med remsor av silkespapper. Nedtill hängde man så papperskarameller (konfekt) samt remsor av silkespapper. För att återgå till julgranen, så minns jag inte en jul, utan att vi haft en gran, både i mitt föräldrahem och i mitt eget.

4) Julgranen måste vara mycket välväxt, och det var därför noga med uppsökandet. Redan på sommaren kanske man hade utvalt en lagom stor och vacker gran, så det var sedan på julaftonen att gå raka vägen dit och hugga den. Grenarna skulle vara yviga och mjuka med fina, ljusa barr och toppen regelbunden. Som sagt var det på själva julafton, som

ACC. N:R M. 9162:10.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

huggningen skulle äga rum, och varja gång var det far som fick det stora förtroendet. Någon gång fick jag eller mina bröder vara med, om det inte var för mycket snö. Det var att akta granen noga, då den bars hem, så att inga grenar brötos eller det långa toppskottet. Då far kom hem med granen, blev det kritik av mor och husets övriga medlemmar, och om då far varit mindre nogräknad vid utseendet, så att den hade några skavanker, fick han allt gå till skogen igen efter en annan!

5) Så var det att sätta på fot. Den kunde utgöras av ett par träbitar hopfogade som ett kors med ett hål i mitten, annars en plankbit, 3-4 tum tjock samt en fot i kvadrat, i en del fall av en liten låg pall. Ibland var den målad röd eller grön, lika ofta omålad men hyvlad och renskurad. Julgransfoten gömdes från år till år, men var den bortkommen, när man behövde den, var det att göra en ny i flygande fläng.

6) Klädseln var alla år ungefär likadan: papperskarameller förstås med märken och deviser på rim. Karamellerna voro dels flata, dels cylindriska samt med frans i båda ändarna eller endast i ena. Bomull

ACC. N:R M. 9162: //LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

skulle det vara också (snö), och glitter av guld eller silver (rimförst). Vidare hade vi pepparkaksfigurer, hemnabakade eller köpta i bageriet, ett slags kex av socker resp. mjöl (bakade) med ett märke (ängel eller tomt) på klitrade. Flaggor tillkom sedermera, men äpplen voro alltid med.

8) Ljushållare hade man givetvis, kanske inte allra första gångerna vi hade gran, för då bundo vi fast ljusen med tråd. Därefter köpte vi av typer att klämma fast på grenarna, eller också av spiralvriden smal ståltråd. I spiralen sattes ljuset, och i en dm av tråden rakt nedom (tråden krökt till en ögla) kunde hängas ett äpple eller annat som balans, för att ljuset alltid skulle få den lodräta ställningen. Några kvar av de gamla ljushållarna har jag ej. Såväl ^{disa} ~~den~~ som alla övriga julgransprydnader köptes i regel utom i en del fall, t. ex. pepparkaksgubbar och -djur. Ljushållare och glitter och annat, som ej var ätbart, gömdes noga till nästa jul, vanligen i kisteläddan. Konfekten hade kanske vi själva som personlig egendom, och i så fall gömde vi den måhända, om man var snål, annars äts sockret opp och papperet gömdes att ha som märke i skolböckerna.

ACC. NR M. 9162:12LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

10) Vi hade stort dagligrum, där stod granen. Här fanns utrymme att dansa. Och premiären var efter vi druckit kaffet julaftonen. Vi barn kunde ibland inte ens vänta till dess utan försökte oss på att tjuvstarta, om vi sågo oss tillfälle därtill. Det var ingen fara för att vi i mitt barndomshem inte skulle räcka omkring, för med far och mor samt tjänarna voro vi ibland ett helt dussin. Vanligen sutto far och mor och tittade på och myste över vår ystra dans och våra glada sånger. Bordet hade flyttats undan, så granen kunde stå mitt i det stora rummet, annars hade vi inte fått nog svängrum, då vi voro så många.

11) Någon julgransplundring i samband med barnkalas minns jag ej, utan plundrade vi barn ensamma på Knutsdagens kväll. Det var både med glädje och vemod vi verkställde plundringen, glädje över att få dela godsakerna - om det nu fanns några kvar! - vemod över att nu var julen återkalleligen slut för den gången och att det var ett helt år till nästa jul kom.

12) Efter plundringen tog far av foten på granen samt bar ut den på vedbacken, där han väl förvandlade den till ved, som sedan

ACC. NR M. 9162:13.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

ledes på i den väldiga gråstensspisen, där den en sista gång fick vara till glädje.

13) I vårt hem hade vi inget konstgjort julträd, men jag såg ett hos vår torpare. Han hade själv gjort det samt målat det grönt. Omkring en aln högt var det, kvistarna bestod av iborrade pinnar, som smalnade av utåt. "Grenarna" voro längst nertill och kortade av uppåt, precis som på en verklig gran. På ett sådant träd hängde man på konfekt, och i de sylvassa grenspetsarna sutto äpplen påträdda. Det var ungefärligen ett sådant julträd, som Strindberg beskriver i sin novell Pål och Per. Vart detta hos vår torpare sedda julträdet tog vägen, vet jag ej, men det skulle ha varit roligt om det kunnat bevaras. Han hade även en egenhändigt tillverkad ljusstake - mannen var träskomakare till yrket och händig att kreta - av trä i form av en gentleman i plommonstop. Trägubben stod med händerna och armarna "utåt-sträck", och ljusfästena voro just på händerna. Ljusstaken var även målad i mörkgrön färg som huvudton samt andra färger för ansikte och händer m.m.